

МИЛА И ПРЕЛАЦ – Иво Андрић

Дечак се играо сам, на прашном друму, недалеко од великих авлијских врата своје куће. Кад није пазарни дан или празник, друм је миран, готово пуст, али постоји увек могућност и скривена нада да ће се на њему појавити нешто ново, ретко и узбудљиво. Кад друм задуго није ништа донео, дечак је подигао очи и, високо изнад себе, видео да неко силази с брега.

Падине тога необично стрмог брега стоје изнад наше касаве готово окомито, као школска табла на којој се виде беле оуке како се губе и опет појављују из ниских, каменитих и слабо обраслих хумака преко којих иде угажен пречац у боји иловаче. На том брегу се, у висини, појавио путник као ситан лик на коме се не разазнају ни одело ни године. Ишчезавао је за каменитим хумкама и појављивао се поново, излазећи из сваког завијутка већи и јаснији него што је малочас у њему нестао. Дечак га није губио из вида док се није појавио на малој заравни, где црвенкасти пречац увире у белу друмску прашину и одакле се друм спушта право и нагло као слап пред прве домове касаве, међу којима је и дечакова кућа.

И раније се дешавало да дође овако у касаву, издалека, неки странац, шкутор или Циганин скитница. Дође, испроси штогод, заради или украде, и продужи скитњу низ бели друм који извире на противној страни касаве као река из језера. И сваки је изгледао чудан и занимљив, и сваки је изазивао у дечаку и празноверан страх и љубопитство и безгранично сажалење.

Због те нездраве радозналости за странце скитнице и уопште за просјаке, бедне и сакате, корилили су га често код куће; зато је настојао, кад год је могао, да им се бар криомице приближи и да их испитује и посматра.

Странац који је сада сишао са брега био је млад човек, стасит и јак; сав прекривен тешким и сивим слојем прашине; само лице му је било зачудо чисто, као да се малочас умивао. На том препланулом лицу падале су у очи две оштре и дубоке боре, не оне обичне које иду у луку, од корена носа ка крајевима усана, него урезане на средини образа окомито, од јабучица ка подбратку. Те су му боре давале пуст и дивљи изглед. Био је раздрљен и поцепан, са разноликим комадима одела на себи и са обућом без облика, белом као креч и сасушеном од жеге и хода. На глави му је забачен сив шешир обореног обода, испод кога је црна бујна коса падала у знојним бичевима. На леђима торба од крпе, готово празна, а у десној руци велик чворновит штап, читава мотка.

Подигнувши главу, дечак је настојао да ухвати странчев поглед. То је био поглед који газдинско дете није разумевало ни познавало, поглед који нико не воли да сретне, поглед човека који је много глатовао и који је у том тренутку опет гладан, поглед који жуди, копа и тражи, јер је одувек жељан свега. Идући за тим погледом који је ишао некуд изнад њега, дечак се окренуо и на авлијским вратима угледао Милу. Потрчао је према њој, али га она у први мах није приметила, јер је и њен поглед ишао изнад њега, пут странца на улици. Није могао знати шта значе погледи одраслих људи, али није могао да их не примети. Тек кад се ухватио за теткин рукав (јер руке су јој биле заузете и пуне цвећа), она га је приметила.

Дуго је још оптрчавао око запослене девојке и запиткивао је све што му је на ум падало у вези са странцем скитницом који је малопре прошао. Мила му је одговарала благо и расејано.

Та тетка Мила је била велика радост дечакова. То је била девојка зрелих година и пуних облика. И остала му је у сећању таква, са осмејком, који зари, увек лепо обучена, снажним, жива и лака, сва тврда и глатка као литаца и скроз прожета непознатим јаким мирисом. Њен редак осмејак и њен глас из груди испуњавали су га срећом и радощу док су трајали, и тугом и зловољом чим их не би видео ни чуо. Он је обожавао тетку-Милу и гинуо за њеним присуством. Дечаку је било девет година, њој око двадесет и две. Важила је као много тражена девојка, са добрим гласом и великим миразом, али избирачица и већ поусела.

Мила је знала многе приче и вештине, и дечаку се чинило да њеним белим, снажним рукама не може ништа одолети, ни свила, ни метал, ни ватра, и да у њима све постаје невиђено, ново, послушно, радосно и лепо. Остала му је нарочито у сећању њена бујна коса, коју је она забављивала нарочитим покретом главе, наглим и узбудљивим као стихија. И много година доцније, кад год је био говор о сталности и ведрини бесмртних грчких богова, у његову представу мешао се увек тај силовити, а хармонични покрет главе и та игра праменова и увојака који се сваки пут сложе у нову слику.

Дечак је уживао у њеном присуству, све у несвесној вери да је тетка Мила срећно и гордо створење вечите радости и свемоћне, непролазне лепоте међу њима.

Недељом, он би је пратио у цркву. Једне недеље, пред црквом, чуо је како јој један висок момак са фесом на обрвама, блед и стиснутих вилица, каже молећиво и прекорно:

– Мило, што си тако поносита?

Ништа од тих речи дечак није могао разумети, као ни људске односе уопште, али те речи су га испуниле неразумљивом срећом целог дана. Док су се враћали из цркве, дечак је држао два прста Милине руке и, занесен, прислањао лице уз њене димље од тешког атласа, пуне набора и покрета. Ништа није разумевао, али је целим бићем осећао да су то неке тешке и крупне ствари у којима тетка Мила игра неку узвишену улогу, као што јој и припада.

Она је живела у породици његовог стрица, али то је било као да су у једној кући; делили су их само две баште и ниски зид са капициком који је увек отворен. По део дан и добар део ноћи она је проводила у кући његове мајке удовице. И кад год је могао, дечак је био поред ње. Јести без њеног присуства било је тешко; заспати, немогуће.

На двоструком душеку, у таму топлој као крв и густој као каша која служи и за лог и за храну, он би гледао, напола будан, краткој пругу светлости за коју не зна ни на чему почива ни да ли је од сунца или месеца, или је само узак прозор из таме у неки други свет који је сав од саме светлости. И док се тако у његовој дечјој свести колебају и мешају границе светова и светови сами, једна је тачка извесна и стална: Милино присуство.

И доцније, у животу, у најтежим приликама и на најстрашнијим положајима, он је много пута успео да заспи са мишљу на дивну жену која бди негде у близини, али невидљива; мудра, лепа, моћна жена због које се човек, док склапа очи на сан, унапред радује буђењу и сунцу.

Та срећа од тетке-Миле била је стална и свакодневна, као игра, као хлеб, као светлост и сан, али дечак је долазио у године кад су и друге ствари, изван њеног круга, почињале да га занимају и привлаче. Занимали су га догађаји у чаршији, уколико их је он, у пролазу, могао да види и разуме. Занимали су га људи, нарочито нови, необични и непознати. Тако се десило да онога прашног и поцепаног младића, кога је угледао како силази у касаву, није могао да заборави. Неодољиво љубопитство га је терало да сазна где је сада, како се сместио и шта ради. Целог тог дана мисао му се враћала на странца, код куће, путем, и у школи. И враћајући се, после подне, из школе, застао је кад га је угледао насред чаршије.

Исти онакав каквог га је јутрос видео при уласку у варош, сад је обилазио редом дућане и застајкивао пред ашчаницама, код бозација и колачара, тражећи хране и зараде. Дечак, који га је пратио погледом, видео је како се зауставио на крају чаршије и, насловивши се на ограду на почетку моста, продужио да посматра све око себе оштрим погледом који тражи.

Случај је хтео да је овај странац бескућник већ сутрадан нашао зараду и задржао се у касави.

У то време некако било је стигло наређење више власти да општина о овом трошку најми човека који ће похватати све псе без господара и „побити их на начин који не вријеђа осећање грађанства”. Од свих мера које је нова власт прописала за опште добро и заштиту живота и здравља грађана, ову је било најтеже провести, јер је изгладала свету и бесмислена и

нечовечна. Нико није могао да увиди какве везе има између здравља и напретка касабе и чулавих шарова који се излежавају око касапница и механа и гледају пролазнике својим дембелским очима, у којима се сан и леност боре са неповерењем и опрезом. Ма колико да је награда била висока и посао лак, није се нашао жив човек у касаби да се те дужности прими. Цигани су одбијали редом. Два-три окорела пијанца, пропали људи без куће и хлеба, изговарали су се да им дрхте руке. Тада неко од општинара помену Ђорканово име. Али само га помену, јер су се одмах сви сложили да он није више ни за какав посао.

Дечак је познавао Ђоркана, већ престарелог и уморног, по његовом игрању у чаршији и по шалама које су са њим терале дућанџије. И то је било једно од оних створења која су привлачила његову пажњу и испуњавала га страхом и саучешћем.

Незаконити син Аше Циганке и анадолског подофицира који је ишчезао пре него што се дете и родило. Ђоркан, који је тридесетак година вршио у касаби безимени занат хамала, свирача, севдалије, пијанице и свачијег слуге. Онај Ђоркан што се био загледао у Швабицу која игра на жици, кад је први пут стигао циркус у касабу, и због те Швабице видео славних тренутака, много бруке и тешких батина.

У касаби су у последње време били почели да га заборављају. Али управо тога мајског дана, који је био последњи у животу Ђоркановом, поменуто је још једном његово име, и то у вези са ружним и тешким послом који нико није хтео да ради.

А Ђоркан се тога сјајног мајског дана био извукао уз брег изнад касабе и на рушевинама старог града заузео место на ком је имао обичај да се сунча.

Био је престарео и одавно болестан. Једва се вуче. Одело на њему, које и иначе није за њега кројено, бива сваким даном све шире. На глави, са које је давно нестало косе, прилепљен ћулах, који се не скида, сив, мастан, добио облик лобање. Уши су повезане шареном марамом, јер из њих тече гној и сукрвица. Оно угасло око још више упало, чађаво, а капак на здравом оку набуо и тежак. Али у то једно око стане још увек цело сунце. Остали део лица нестаје у запушеној проседој бради и брковима без облика. Уста су безоблична, невидљива, а зуба нема. Своје некад за причу јаке зубе погубио је још прошле зиме; попадали су сви одједном, као прошле за поплаве. Одмах испод главе почиње још увек моћни труп, али невидљив и умотан у неке крпе под војничким копораном на ком се више не разазнаје ни чин ни род оружја, а тај копоран иде у чакшире са огромним туром. Тај тур, који је давно додерао неки ага виши од њега, бије сад Ђоркана по петاما, и за тај тур, и иначе раздеран, закидају га и чопкају и млада штенад и разљућени гусани који су овог пролећа нарочито гневни и насртљиви, и више на немоћне и поцепане, него на снажне и одевене људе. Чалшире се, на крају, губе у великим чизмама. Те чизме је Ђоркан нашао на официрском сметлишту и носи их као букагије. Око натеклих чланака исекао је на чизмама рупе, као полумесеце, да му је лакше и да га не бију.

Ђоркан не ради одавно ништа, ни за подсмех није више. Живи од севапа, а тај севап не мора да је велик, јер он не једе готово ништа, а од напретка ракије пада у бунило. Потпуно је забављен танким зрачком своје мисли и својим сагорелим и дотрајалим телом које сваки дан износи на сунце, а чије су реакције све малобројније и све слабије. Поједини органи губе облик и запињу, и њихове функције се кваре и сукобљавају, а Ђоркан губи над њима моћ и надзор. Све се у њему меша и растаче.

Тако Ђоркан чека славну смрт, да први пут легне на лог који је по његовој мери и који није туђ, да не отвара уста, да не једе, да не говори, да му влажна иловача извуче ову горчину која га мори и заустави заувек болно штуцање од кога дрхти.

Седи на великој плочи, на зиду порушеном до темеља, и тихо певуши. Са сунцем пева заједно; његову бескрајну мелодију прекида само штуцање од кога дрхти, а сунчеву светлост мали облаци који су досадни као мухе. Пева, без речи готово, само почетак неке песме коју је одавно заборавио:

Акшам... гелди...

По цело поподне не изговори ништа друго до те две речи, преврћући их и окрећући сатима, као два зрна на бројаници. Певушећи, мрвио је десном руком полагао малтер и шљунак из подзиде на којој је седео. Поиграо би се расејано са сваким камичком, па би га онда бацио низа страну. Мрвећи тако комадиће малтера, осети одједном под прстима округло и танак предмет, одмаче га мало подаље од себе и напрегну једино око. У руци му је био старински новац, бакрен и позеленео.

У последње време Ђоркан је све линије на предметима видео удвојручене и немирне; зато је с напором разазнавао ситне предмете. Пажљиво је очистио новац од креча који се био на њему ухватио и дунуо је неколико пута у њега. Сад се на новцу разабирало лик неке жене, краљице или богиње, и неразумљива слова.

Ђоркан је био лако дирнут и дарезљивошћу старинског зида који му је уделио што је могао и уопште уређењем и лепотом овога света у ком, поред толиких хиљада чудеса, ево, и новац избија из камена, ситна пара неке друге царавине.

На голем камењу безимене рушевине, неуки сиромаш коме је душа дошла већ у подгрлац, држећи у руци нађену давнашњу пару, био је обасјан сунцем и сав прожет осећањем чудног односа и савршене хармоније између свега што се губи и што се налази, што бива и што нестаје. Само се треба родити на овај свет и очима прогледати, па краја нема свему што се човеку може десити.

У мислима, Ђоркан бацио слабом покретом новац, који се изгуби у шљунку на стрмини. И опет настави своју песму коју је био за тренутак, замишљен, прекинуо:

Акшам... гелди...

Те две речи што још певуши, то није богзна шта. Две речи, од толиких милијарди изговорених и неизговорених људских речи, изречене са најмањим напором даха и без икаквог покрета усана. То није ништа. То певушење једнако је, готово потпуно, оном постојаном и светлом ћутању мртваца.

Толико пута је, запаљене крви од алкохола, са сузом у једином оку, раширених руку, вриснуо, на смех и веселје полупијаних газда, свој познати узвик: „Умри, Ђоркане!“ — Шала данас, шала сутра; смеју се газде, пије и кличе Ђоркан, али, најпосле, све се шале остварују и на крају сваке шале је смрт и иза сваког смеха ћутање.

У тим мислима, под тим страшним и смешним ликом, седећи на ниском рушевном зиду и пролећном сунцу, спјешао и догорео, Ђоркан осећа како, најзад, постаје оно што је одувек маштао и жудео да буде: велик и усамљен човек, љубавник и јунак, витак, прав, тврд, као бели непролазни нишан над гробом.

И ко би смео да му сада приђе и понуди неку ниску и нечасну зараду? Човеку који је ово учинио од себе. Ко би могао помислити на то? Где је та касаба и где су ти ситни људи који би му могли прићи са таквим понудама? Са овог обасјаног зида на ком он столује и доспева, ближи је најдаљи чудесни град на далеком Истоку, са својим кулама, женама и подвизима, него ова шака просутих кућа на ушћу Дрине и Рзава.

Уосталом, и да му је пришао когод, кад је сунце стало да се клони, он га не би удостојио одговора, јер тада се Ђоркан био већ раставио са душом, и тако стекао, најпосле, право да не ради и не одговара на питања. Своју песму *Акшам... гелди...* прекинуо је, али је остао у непромењеном ставу, напола лежећи.

Прошао је чобанин, враћајући са пашњ градске краве и ситну стоку и носећи у наручју занемогло јагње. Видео је Ђоркана где лежи на зиду, али како је био брижан због јагњета није се зауставио. Зашло је сунце за Лијештанску косу и изменило одмах лице земље и боју неба. Указао се и танак, оштар, млад месец са својом звездом. А на зиду је и даље лежало кратко и непомично Ђорканово тело, смирено и изабављено, ослобођено заувек највећег од свих зала људских: поновног буђења.

А сутрадан, у рано јутро, када је исти чобанин протерао варошку говеда на пашу, приметио је Ђоркана у истом положају, пришао му, и пошто га је дуго узалуд дозивао, известио је о томе првог дућанију. Док су се добри људи договорили и међу собом порезали, док су дошли општинари са хоџом и извршили што треба, било је близу и подне.

Деца су излазила из школе. Видећи да са Мејдана наилази нечија пратња, дечак је застао код моста да је сачека и види. У истом тренутку угледао је поново и странца од јуче.

Био је као и јуче наслоњен на ограду моста, на њен заобљен крај. Очигледно, он је, као птица, падао увек на исто место. Оборена погледа, држао је располовљену велику „штруцу“ хлеба, у свакој руци по једну половину, и загризао дубоко и лако, час из једне час из друге. (То је био онај меки, малко жилави и као креч бели немачки хлеб о коме сиромашан свет снива и који сељаци купују својој деци као колач.) Сваки пут кад се спремао да загризе, појавили би се његови снажни, бели и правилни зуби. Тада је за тренутак изгледао као да хоће да се насмеје. У ствари, лице му је остајало мрко и непомично.

Пошто је појео прву половину, истресао је из једне хартије на длан леве руке мало соли и паприке, измешао, и у то је умакао велике комаде хлеба које је трпао у раширена уста и гутао после кратког жвакања. Док је јео, лице му је изгледало пуније, а очи мање, али чим би престао да једе, лице му је постајало упало, са злим браздама са стране, а очи расле и почињале да траже.

Дечак се био попео на један гладак камен на мосту, одакле је могао добро видети и странца како, наслоњен на ограду, кида бели хлеб као плен, и људе који су носили Ђоркана на гробље.

Вероватно је и зато лик странца младића остао у дечаковој свести заувек тако чудно и чврсто везан са Ђоркановим именом, са његовом смрћу и сахраном.

Можда ниједна вера, ниједно друштво не сахрањује своје мртве са више сабране и ведре озбиљности и достојанствене, потресне једноставности него што то чине муслимани. Зато код њих мање пада у очи разлика између богаташких и сиротињских погребца. Ипак, Ђорканова сахрана је била и убога и жалосна. Кроз чаршију још је и било нешто људи који су прилазили и смењивали за неколико тренутака оне који су носили табут са мртвацем, али од моста до гробља остала су само њих петорица-шесторица, са хоџом Мула Ибрахимом.

Хоџа је био човек побожан и неук и страховито је муцао при говору, тако да је са њим могао да разговара само онај ко је имао много стрпљења и времена. Његове су молитве биле безгласне, јер иначе не би имале краја. Дечак је остао још дуго на мосту, тако да је сачекао да види људе како се, пушећи, са лопатама преко рамена враћају са гробља. Пред њима је ишао Мула Ибрахим, мршав, висок, доброћудан, очи му увек насмејане од речи које не стиже да изговори.

Чим је дошао кући, дечак је саопштио свима укућанима да је Ђоркан умро и сахрањен. Неко је рекао: „Сиромах!“ Мајка је рекла: „Ах, родио се, није умро“. Све је то дете могло тешко да разуме, али што је било најчудније, на свим лицима се јављало нешто као осмејак. У неразумевању, дечак је погледао тетку Милу која је за њега била извор сваке мудрости и последња реч у свакој ствари. Било је исто. Малко растегнуте усне, али не толико да би се отвориле, сажалан осмејак у очима: сиромах Ђоркан!

Дечак је још неколико пута тога дана отпочињао разговор и запиткивао о Ђоркану, о његовом животу и смрти, али нико није хтео о томе да говори ни да му одговара. Тада је сео поред тетка-Миле, обесио јој се о десно раме, свом снагом привукао њено ухо својим уснама и питао је ко је заправо Ђоркан, где му је жена, деца, кућа. Алн Мила је левом, слободном, руком подигла са потиљка његову плаву дугу косу, спустила му је преко очију и њоме му лако протрла цело лице. Дечак јој је са кикотом пао у крило. Тако је радила увек кад није хтела или могла да одговори на његова детињска залиткивања. У тој шали он је заборавио сва своја питања о Ђоркану.

Али живот је пред дечака стављао са сваким даном нове загонетке. Било је тешко или узалудно тражити им решења од старијих, а још теже носити их у себи нерешене.

Већ сутрадан после Ђорканове сахране сазнало се у вароши и међу децом у школи да се онај младић дошљак примио и погодио са општином да он похвата и побије све варошке псе, како власт наређује и тражи. Дечаци чије су куће биле у вароши знали су већ и младићево име и порекло. Звао се Миле Прелац и био је однекуд из Лике. У исто време, причали су необичне и узбудљиве ствари о томе како је почео да лови псе омчом од жице на дугачком штапу и како је због тога против њега скочило и старо и младо, а нарочито деца по махалама. Човек који живи од тога што хвата и убија здраве и недужне псе био је у очима целе касаве последњи створ на свету. Дечаци су га гађали камењем кад год су могли, сакривали и бранили псе од њега и викали за њим, у хору, до умора, оним свирепим и неодољивим дечјим упорством:

- Прелац, стрелац, стрвојелац!

Како му је кућа била изван вароши, дечак није могао да учествује у тим подвизима својих другова и морао се задовољити њиховим причањима. Али је он имао један други начн да се приближи необичном младићу који га је толико занимао.

Дечаков стриц био је председник општине. То је била велика част и мали посао. То је била, углавном, једна брига; али дечак тада још није знао шта то значи. То је била реч коју старији често изговарају и која само за њих и важи. Стриц је одлазио у општину само на седнице или у одређене дане на потписивање. Али зато је дечак ишао кад је год могао у „беледију“. То је било задовољство које се ни са једном другом шетњом није могло упоредити. Због стрица, писари и служитељи су га лепо примали, пуштали га да обилази собе и просторије у авлији. Ту су га очекивала права открића и неслућене новости.

У великој соби за седнице општинског одбора било је увек непроветрено и полумрачно. На дугачком столу, застртом зеленом чохом, на послужавнику од црног импрегнираног картона, велика флаша са водом и неколико чаша. У орману, који није имао кључа, били су неки стари протоколи, кутије са перима и писаљкама, клупка црвено-жутог конца и разни печати. Због тога богатства и те разноликости предмета и стварчица, дечак се са уживањем враћао увек томе орману као тајној ризници. Кад би га заморило претурање по орману, зашто би и седао редом на сваку од петнаестак столица и на свакој би изговорио неку другу реч, коју би у том тренутку измислио. И најпосле би из оне флаше наточио чашу и попио гутљај устајале воде која је мирисала на метал и креду, као да пије из чаробног врела.

Исте такве узбудљиве новине пружале су општинске штале и шупе, у којима је било алата и колица, секира и судова за гашење пожара, и свакојаким предмета којима дечак није знао праву намену и употребу, али који су управо зато били посластица за његову машту.

Сад је на тим својим лутањима сретао и Прелца, који је ту доводио ухваћене псе и затварао их у један мрачан подрум у старинском зиду под општинском кућом. Испод тога зида падала је кршевита обала стрмо у реку. Тај подрум је дотле био потпуно заборављен и запуштен; на њему су била сасвим ниска врата, позеленела од влаге и маховне.

Са силним узбуђењем, као да присуствује нечем страшном и недопуштеном, дечак је чекао на зиду сатима да би видео Прелца како води псето на жици. Пси су се обично очајно опирали лајући и урлајући док им је жица, која се све више стезала, на махове прекидала глас. Из подрума у бедему допирали су исто тако паклени лавез и скика паса.

Тада би дечак, премирући од страха и узбуђења легао потрбушке на земљу, упро браду о оштру ивицу бедема и тако чекао да се испод њега отворе врата, да види Прелца како се враћа из подрума, са својом жицом преко рамена, и одлази пут вароши да потражи новог пса без куће и господара.

Све је то личило на приче које му је понекад причала баба Смиљана. Пријатно док се слуша, али страшно кад се остане сам и треба да заспи. Послве таквих призора са Прелцем и његовим псима, дечак би трком ишао кући и само гледао да ни једног тренутка не остане сам у мраку. Исто тако, није се усуђивао да призна ма коме од укућана оно што је видео нити да их запита за објашњења, иако су га мучила многа питања. Уместо одговора, који није могао наћи ни добити, дечак би после два-три дана одлазио поново на бедем иза општинске зграде да сачека Прелца и да га посматра у његовом страшном и тајанственом послу. Тако је отишао и то послеподне, кад је требало да наслути — уколико дете може да наслути — шта је и ко је Прелац.

Сунце је било зашло, али је варош остала у топлој, руменом осветљењу које је падало са свих брда унаоколо. Светлост је била уловљена у котлини и ту је догоревала полако, мењајући боју, као пламен, па жеравица, па пепео.

Наиђе у касоби, у летње дане, такав свечан тренутак кад мртве ствари плану и оживе, и кад свако створење које се креће постаје удвојено и носи око својих крутих и тамних црта свој поновљен и увећан лик од светлости и незнаног флуида. Тада људи који ћутке пуше, седећи пред кућама, могу да сагледају у дуванском диму привиђења незнатних или покојних и да разабере поруке од којих се неми и умире.

Дечаку је тукла крв у вратним жилама и у слепоочницама, док је лежао на топлој трави и чекао Прелца. Младић се најзад појавио. Био је боље обучен. На себи је имао само панталоне од платна и нову, белу кошуљу, раскопчану на грудима и засуканих рукава. На жици је водио мршаваг гарова, који је само режао и више настојао да се лукавством извуче из омче, него да се отме на силу.

Лупнула је реза на ниским вратима, која су задирала у земљу при отварању, и у њима су нестали Прелац и његов плен. Затим тишина, пуна узбуђења. Неколико страховитих урлика гарова, помешаних са људским вриском, и врата на подруму нагло се отворише. Из њих је истетурало укос Прелац, без жице, држећи подигнуту леву шаку у десној. Цела та лева шака била је обливена крвљу, која је текла нагло и у свом предвечерњем осветљењу изгледала сјајна, радосна и нова као цвет. Крв се цедила на десну здраву шаку и са ње капала на земљу.

Младић је један тренутак гледао у рањену руку, а онда подиже и забаци главу и са лицем окренутим ка небу поче да изговара страшне и тешке псовке, какве дечак никад није чуо, ни пре ни после. Говорио их је стегнутих зуба и згрчена лица, обраћајући се право богу. Говорио је своја хуљења као што људи који знају да их нико не гледа и не види изговарају речи усрдне молитве у најтежим тренуцима. Крв је капала упоредо са његовим речима и капље су се као искре гасиле у црној летњој земљи, али младич је хулио и даље неразумљивим речима и с неописивим бесом. Час је говорио тихо и брзо, шапатом, као да баје над својом раном, час гласно, кратко и одсечно, као да противнику враћа бар погрду кад већ не може ударац. На махове је прелазео у једак смех и грчевито јецање.

У свом гневу и жару, загледан лице у лице са невидљивим противником, он није могао приметити, на окрајку бедема, ситно дечје лице како га посматра очима укоченим од чуда и ужаса.

Кад је успео да се дигне и побегне, не знајући куда бежи, дечак је понео са собом заувек слику Прелчевог лица и звук његових речи.

После тог доживљаја дечак је живео неколико дана као у тешком сну. Немогућно је било заборавити оно што је видео и чуо. Немогућно је било ма коме казати и исто тако немогућно носити у себи наказано и необјашњено као ужас и сопствену кривицу. Ништа га није могло смирити ни утешити. Све се више туђио од укућана и усамљивао. Осећао се тежак, мрачан и уклет, чувар неке ужасне тајне не само о правом бићу Прелчевом него и о свету и људима уопште, мучен том тајном, али у немогућности да је ма коме каже и повери, и тако издвојен од осталих људи и на један нарочит и нарочито болан начин уздигнут изнад њих.

Чак и Милино присуство умиривало га је сам површно и тренутно. Као увек, она је седала на ниску столицу, која потпуно ишчезне под њеним широким димијама од светлог атласа. Дечака би узимала међу колена и он би сакрио руке у наборе њених димија, а главу наслонио на њене груди. Заклопио би очи од среће. Али то није дуго трајало. Осећајући под брадом Милин хладан и тврд брош од злата, одједном би му се учинило да је то каменити руб бедема на коме он лежи уместо на Милиним грудима. И тада се у тренутку губио прави живот са тетком-Милом, кућом и мајком. Уместо свега тога јављало се Прелчево лице, изнакажено од бола, гнева и неразумљивог хуљења над крвавом руком, окренуто пут неба.

Причања другова сада су му бледа и незанимљива, јер је он знао друге, више и важније ствари. Стрелео је да не сретне Прелца негде на улици, али је у школи и нехотице сазнао све о његовом животу и кретању. Тако је чуо да Прелац и даље врши свој омражени занат, иако и одрасли и деца не престају да му чине тешкоће и пакости, иако је у вароши све мање паса за хватање. Деца су причала да се стрводер свако вече опија и да спава у општинској магази, у бедему изнад реке.

Али једнога дана, који је сав био чудан и изузетан, дечак је још једном видео Прелца. Уочи тога дана пала је тешка хладна киша. Потоци су надошли и река се замутила. Области су опсели касабу и тај дан је освануо влажан и студен као да није средина лета. У школи је то послеподне било сумрачно, загушљиво и мирисало на покислу децу.

Кад су изашли из школе, видели су са моста да се на бедему над реком, поред општинске зграде, искупио свет. Сва су деца трчала у том правцу, довикујући се и трескајући торбицама. Кад су се успели стрмити и уским сокаком до заравни на којој се налази општина са шталама и зградама, наишли су на гомилу света која је била начинила круг око неког невидљивог призора. Дечака су се брзо прогурали између одраслих.

Стиснут између ногу неких чаршилија, дечак је тада видео на трави испружен и полунаг леш стрводера Прелца. Глава је била забачена, врат затегнут, лице окренуто небу, коса слепљена у црн шлем. Снажан и истурен грудни кош, као восак блед, носио је на ребрима крваву масницу, свеж и црвен траг од чакље којом је извађен из воде. На ногама су остале панталоне од белог платна припијене уз тело. Поред леша, полицајац и два Циганина, обојица још мокри и задихани од тражења. Много се говорило и објашњавало међу сакупљеним светом.

Ствар је била једноставна. Прелац, коме нису дали да уђе и седне ни у једној кафани, доносио је ракију на бедем и ту пио. Тако је било и синоћ. Многи су га видели ту пре заласка сунца, али како је са мраком ударио пљусак, он је пошао низ бедем у свој заклон. Тада се морао оклизнути и онако пијан пасти са висине у реку. У ствари, он се удавио на самом крају, у плићаку, али како је река била замућена и надошла, леш су приметили тек после подне Цигани који су ловили рибу. Тако су бар објашњавали ствар сакупљени грађани.

Дечак који никад није видео мртваца, пажљиво је гледао правилно и продужено тело скитнице, као што га је гледао првога дана, пред кућом, и доцније на мосту или на истом бедему. Гледао га је са љубопитством и страхом, са одвратаошћу и

саучешћем, са неодољивом потребом да му ближе приђе, да га што боље сагледа, и у исто време са жељом да га не види, не познаје, да бежи што даље од њега и свега што је његово.

Остао би тако у посматрању богзна докле да није наишао полицијски чиновник, Немац, који је прво прекорео Суљу полицајца што је допустио оволикој светини да се сакупи око дављеника, а затим оштрим и заповедничким покретима растерао све, у првом реду школску децу. Последње што је дечаку остало у очима, то је била крута непомичност дављеника, који је лежао и ћутао, забачене главе и истурених ребара, у врви и гурњави света сакупљена око њега.

По раскаљаном путу, под ниским небом, које се спремао на нове пљускове, враћао се кући. Магла је гутала борове шуме изнад касабе и падао је сутон пре времена.

Чим је ушао у собу која је мирисала на кафу, поморанце и тетка-Мирино присуство, осетио је неодољиву потребу да исприча све што је видео малочас. Гушио се речима које су навирале саме. Једва су га натерали да узме кришку погаче са кајмаком. Али он је и преко залогаја причао даље, седећи између мајке и тетке Миле и показујући рукама, главом и целим телом положај леша, покрете полицајца и држање света. Причао је по неодољивој потреби и није ни гледао оне којима прича. Док су га мајка и тетка Мила прекидале питањима, причао је све живље, али њихово ћутање га тргну и прекиде.

Држећи недоједену кришку у руци, он подиже главу да види израз лица тетка-Мирина. Приметио је да су јој очи оборене и лице измењено и чудно, какво га никад није видео. У соби се смркавало. Да би боље разабрао, дечак устаде, обухвати јој главу рукама, као што је често радио, и закрену ка прозору. Она му се оте снажно, грубо готово, покретом који никад код ње није видео, и окрену главу на противну страну. Како јој је један образ био за тренутак осветљен од прозора, дечак угледа влажан и сјајан траг тешке сузе.

Отргнуо се са осећањем гнушања и побегао у спаваћу собу. Дрхтао је не знајући од чега. Само да остане сам, само да може невидљен да дрhti слободно, и само да не гледа ту — не зна ни он зашто — бестидну сузу, чија је срамота тешка као планина, а сва тежина на њему.

Није знао шта је то с њиме, ни зашто је тако, али је осећао да је неко тешко, непомерљиво зло легло на њега, а да помоћи нема. Не тетка Мила, не све жене овога света, него ни сви хорови небеских анђела не могу ништа у том злу променити ни поправити.

Увек је мислио: да сам велики и за женидбу, узео бих одмах тетка-Милу. Није знао ни шта то значи ни зашто тако мисли. Али са том мишљу седети на сунцу, у авлији, значило је не бити сам, бити због нечега бескрајно и узвишено тужан и горд. Сада је те мисли нестало заувек. Оставила га је као друг на кога је био навикао. Сад је знао: и да је велики и да је за женидбу, не би узео тетка-Милу, не би је могао узети, јер је плакала за Прелцем. И тај грешни њен плач тиштао га је сада као неразумљиво понижење и бол без лека, и без икакве утехе и улепшавања. Осећај гневног гађења изазивао је у њему потребу да кида са свима, да бежи, да умре, али далеко негде.

Тада удари звоно са цркве на Мејдану, тихо, једнолико, мртвачко звоно од кога се жене крсте и „предају покој” души за коју се звони. У авлији, испод прозора, неко од послуге рече:

- То је од новца што је остао иза њега.

Није могао разумети ни увидети какве везе имају новац који је остао у општини иза Прелца и звоно које бије за његову душу. Претпостављао је да звоно звони од себе кад год се неко растаје са овим светом и да се рака отвара сама. Али он тада није могао да мисли ни на звона ни на Прелца, него једино на тетка-Милу. Чинило му се да са сваким ударцем звона та божанска жена тоне и пропада у неку мрачну дубину, из које никад више неће изићи на сунце. И уместо да сахрањују тога мрског Прелца, због кога је тетка Мила плакала, њу са њеном сјајном лепотом закопавају у земљу, где нестаје у таму, уместо да сија на небесима изнад свих нас.

И тада је, у жељи да се склони и сакрије, одтетурао до оних ормана у зиду које зову мусандре и у које се преко дана стављају душеци и постелина, отворио ишарана врата, забио главу у савијен душек и плакао горко од стида, од гнева, од љубави, од љубоморе, од непознатог бола дечачкога.

Мирис вуне и душека, наквашених његотвим сузама, и звук звона који је пригушен допирао до у мусандру, остали су кроз цео доцнији живот у његовој свести као сиви пространи предели у којима ништа не ниче и не живи.

То је све. Само у том звуку и у том мирису живе ти мучни и нејасни догађаји из детињства. Све друго је давно прекужено, прошло, заборављено.

Убрзо после тога дошао је распуст, са сеобом на сеоско имање и са слободним животом међу кметовском децом, са новим људима и утисцима. А те исте године, у јесен, удали су тетка-Милу за неког Мату, мрка и бледа трговца.

Њихова кућа је била са друге стране реке. Све ређе им је долазила, и то на неке тихе разговоре насамо са дечаковом мајком. После удаје се нагло изменила. Живела је свега још три године, а четврте је умрла од водене болести.

Дечак је био на њеној сахрани. То је било опет за летњег распуста. Био је навршио дванаест година и други разред гимназије. Равнодушно је слушао звоно са цркве на Мејдану. Та бронза што куца није ни по чему личила на васионску звоњаву онога дана када је он плакао са главом у мусандри. Сада сузе није пустио и било му је одвратно и непријатно што његова мајка плаче и загрцава се. Прелца се није сетио.